

Régi magyar népénekek és imádságok

Szerkesztette
Bogár Judit

A tanulmány másolata
mindenben együtt az
eredetivel. A másolat

hitels,

Medgyesy P.

Utolsó

MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2015

Lektorálta
Szelestei N. László

Készült
az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban.

A borítón elől:
Illyés István, *Zsoltári énekek*, Nagyszombat, 1693, 1.

Hátul:
részlet Tarnóczy István *Mennybe vezérlő kalauz* című művének
(Nagyszombat, 1675) címlapjáról.

ISBN 978-963-508-812-6
ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2015
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte: Bogár Judit
A sorozat címlapterve: Szentes Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

Medgyesy S. Norbert

MEDGYESY S. NORBERT

*Adventi himnusz-, szekvencia- és trópusfordítások, kanciók
Kájoni Hymnariumában**

Bevezető kérdésselvetések

A Kájoni János (1629–1687) által 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, ezernegyven oldalas *Hymnarium* (más néven *Latin–magyar versgyűjtemény*)¹ páratlan szépségű és tartalmú kincsestára a 15. századtól fennálló Mária-kegyhely lelkeségének, liturgia-, irodalom-, színház-, zene- és kegyességtörténetének. A ferences tudós, polihisztor, egyházzenesz és orgonaépítő kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák,² latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népelemek, a *Comico-Tragoedia*³ első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, a *Tintinnabulum*,⁴ biblia-részlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁵ A kézirat lapjai két

* A tanulmány az OTKA K 101571-es számú, „Szerzetesi kultúra Magyarországon a 18. században” című pályázatának támogatásával készült.

¹ KÁJONI János, *Latin–magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677; Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250. (A továbbiakban: *Hymnarium*.) A gyűjtemény énekei számozatlanok. Papp Géza (1915–2013) zene-történész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek): Jegyzetek*, írta HOLL Béla, Bp., Akadémiai, Argumentum, 1992 [a továbbiakban: RMKT XVII/15/B], 120–135. Tartalma és könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1980–1985*, Bp., Kolozsvár, Balassi, Polisz, 1999, 100, nr. I. 7; STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002 [a továbbiakban: STOLL], nr. 102.

² RÉGER Ádám, *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 353–365.

³ KÁJONI, *Hymnarium, i. m.*, 75–100. – Legújabb elemzés e drámáról: KAPOSÍ Krisztina, „Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!”: *A Névtelen Comico-Tragoedia második scéájának folklorizálódása = Doromb: Közéleti tanulmányok*, II, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2014, 11–33; http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf.

⁴ Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőségét a *Hymnarium* segítségével bizonyította: RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2014, 77–98.

⁵ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja: JÉNÁKI Ferenc, *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*, Kolozsvár, Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, 1914, 72. Ismertetik: RÜPP Kornél, *Adalékok Kájoni János életéhez*, Magyar Könyvszemle, 1896, 65–67; SEPRÓDI János, *A Kájoni-codex irodalom- s zene-történeti adalékai I–III*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1909, 144 (a teljes tanul-

columnára vannak osztva: a bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb columnában – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található. A legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallamutalásokat Kájoni nagyon ritkán írt a költemények elé.

Dolgozatunkban a Kájoni-*Hymnarium* adventi himnuszait, szekvenciáit és kancióit mutatjuk be.⁶ Alapvető kérdésünk az adventi énekek vizsgálata alapján: mi volt a célja a *Hymnarium* összeállításának? Milyen szövegegyezések vagy különbségek vannak a korszak nyomtatott és más kéziratok énekeskönyveinek textusaival? A *Hymnarium*ban kutatott fejezet a *Pars III. De Filio. Aduentus* címet viseli. A ferences génius az advent liturgikus kincsei közül összesen kilenc alkotást másolt be gyűjteményébe.

Mittit ad Virginem...

Elsőként a *Mittit ad Virginem – Az Szűzhoz ereszté* kezdetű, Petrus Abelardusnak (1079–1142) tulajdonított, a latin rítus területén a középkorban igen népszerű szekvenciát olvashatjuk a *Hymnarium* lapjain, tizennégy versszakos változatban. Az *Analecta hymnica* szerint e szekvencia elsőként a 12. századi *Martyrologium S. Ceddae Salopesberiensis* kéziratban olvasható, emellett itáliai, francia-, német- és csehországi liturgikus könyvekben leljük fel nyomát, ferences,⁷ karmelita és premontrei forrásokban fordul elő. A német nyelvterület középső részén, Rajna-Vesztfáliában és a mai Hollandia területén nem ismerték, versformája és stílusa nem Petrus Abelardusé.⁸ Petrus Abelardus szerzőségét Franz Joseph

mány: 129–146, 282–301, 385–424); „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”: KÁJONI János: *Cantionale catholicum*, PETRÁS Incze János: *Tudósítások*, összeáll. DOMOKOS Pál Péter, Bp., Szent István Társulat, 1979, 110–116.

⁶ Az énekek nyomtatásban itt látnak napvilágot elsőként. Munkánk során a *Régi magyar költők tára* XVII. századi sorozatának kritikái, betűhív kiadási szabályzatát követtük, de mai központozást alkalmaztunk. A *Hymnarium* esetében egy kéz, Kájoni János írásáról van szó. Helyesírása következetlen, a „v” hang jelölésére az „u” és a „v” betűket tetszés szerint variálja a kéziratban.

⁷ *Graduale Franciscanum*, 14. század (Cod. Pragensis I. E 12r.). Idézi: *Analecta hymnica medii aevi* [a továbbiakban: AH], 54: *Thesauri hymnologici prosarium: Die Sequenzen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Sequenzenausgaben: Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Victor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken*, hrsg. von Clemens BLUME SJ, H. M. BANNISTER, Leipzig, O. R. Reisland, 1915, 297.

⁸ AH, 54, 298. A *Mittit ad Virginem* szekvencia kiadása és forrásai: 296–298, nr. 191.

Mone⁹ és Szövérfy József¹⁰ elfogadta, de Ulysse Chevalier megkérdőjelezte, amellet hetvenhét 14–16. századi forrást sorol fel *Repertorium*ában, köztük egy Esztergomban, 1512-ben papírra vetett liturgikus könyvet.¹¹ E népszerű prosa az esztergomi rítust kiválóan reprezentáló *Missale notatum Strigoniense ante 1341* és a *Bakócz-graduale* (1500 k.) lapjain is fellelhető.¹² Kovács Andrea a teljes hazai liturgikus forrásanyagra kitekintő új kutatásai során harminchét kéziratot és húsz nyomtatott miscelánnyal mellett huszonegy kottás kódexben lelte fel a középkori Európa egyik legelterjedtebb szekvenciáját.¹³ A középkori Magyarországról Holl Béla ötvenkét előfordulását sorolja.¹⁴ A *Mittit ad Virginem* szekvencia a hazai nyomtatott népénekforrásoknak is kedvelt adventi tétele: a *Cantus catholici* első kiadása (Lőcse, 1651, 2–3)¹⁵ után átalakítva a kassai kiadás is elénk tárja (1674, 35–36).¹⁶ Holl Béla kutatásai kimutatták,¹⁷ hogy a Kájoni János szerkesztette *Cantionale catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719)¹⁸ szövegváltozata

⁹ Franz Joseph MONE, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, II, Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1854, 31–32, nr. 343.

¹⁰ Josef SZÖVÉRFY, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung: Ein Handbuch*, II: *Die lateinischen Hymnen vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1965, 58.

¹¹ Ulysse CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum: Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu' à nos jours*, II, Louvain, Imprimeire Polleunis et Ceuterick, 1897, 113–114, nr. 11653.

¹² A *Bakócz-graduale* kiadása: *Graduale Strigoniense (XV–XVI. sz.)*, ed., intr. by Janka SZENDREI, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1993 (*Musicalia Danubiana*, 12/2), 455–457. E szekvenciát említi: DOBSZAY László, *Az esztergomi rítus*, Bp., Új Ember, [2003], 135.

¹³ KOVÁCS Andrea, *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, I: *Tételkészlet és rítusterületek*, Magyar Egyházzene, 2013/2014/3, 259–276.

¹⁴ HOLL Béla, *Repertorium hymnologicum mediæ aevi Hungariae: initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque*, s. a. r. KÖRMENDY Kinga, előszó MADAS Edit, Bp., OSZK, 2012 (*Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, subsidia*, 1), nr. 491.

¹⁵ Kiadása: *Régi magyar költők tára XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974 [a továbbiakban: RMKT XVII/7], 317–318, nr. 190/I. – Holl Béla szerint e változat a *Pálffy Márton-* (1670-es évek), az *Écsi* (1700–1725), a *Zemplényi-kéziratban* (1775–1785), továbbá a Bozóki Mihály szerkesztette *Katolikus kar-béli kottás énekes könyvben* (Vác, 1797) fordul elő. (RMKT XVII/7, 656.)

¹⁶ Olvasható: RMKT XVII/7, 318–319, nr. 190/II. E változat a *Zirci* (1751–1766) és a *Paksi Márton György-énekeskönyv* (1760–1761) lapjain is megtalálható (RMKT XVII/7, 657).

¹⁷ RMKT XVII/7, 657.

¹⁸ Az első (1676) és a második (1719) kiadásban is a 2. lapon található a latin (*Mittit ad Virginem*) szöveg, a magyar fordítás (*Küldé az Úristen*) pedig a 2., illetve a második edícióban a 3. lapon olvasható. Kiadása: „...édes Hazámnak...”, *i. m.*, 172–174, nr. 4–5.

eggyé olvasztja, és kissé átalakítja a lőcsei *Cantus catholici* (1651) és a protestáns *Keresztényi isteni dicséretetek* (Lőcse, 1635, 411–412)¹⁹ fordítását.

A Kájoni kézírását őrző *Hymnarium*ban viszont mindegyik korabeli és Csíksomlyón ismert nyomtatott forrástól eltérő fordítás található. A latin szöveggel Kájoni János Csíksomlyón közvetlenül három liturgikus forrásban találkozhatott: elsőként a fr. Clemens de Hunyad nevével ellátott, Marosvásárhelyről a kegyhelyre került *Graduale de tempore* (1524) lapjain.²⁰ Másodszer a 15–16. század fordulóján magyar notációval papírra vetett *graduale*, azaz a *Csíksomlyói cantionale* 53v. folióján is olvasható ez a szép adventi szekvencia; a kézírathoz ráadásul Kájoni készített *Index ad librum*ot Gyergyószárhegyen, 1680. augusztus 14-én.²¹ De még közelebb visz az ének forrásához a *Hymnarium* címbejegyzése: „Ex Missali Hungarica”,²² amely a magyarországi, azaz az esztergomi rítushoz tartozó misekönyvre utal. A csíksomlyói kolostor könyvtárában *Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis* címmel található egy hazai szertartás- és énekrendet dokumentáló misekönyv (Venice, 1518),²³ amelyről bizonyítható, hogy Kájoni is alkalmazta, tehát lehetett e költemény közvetlen forrása. Ugyanis a Kájoni által *Sacri concentus diversorum auctorum, praesertim Ludovici Viadanae* címmel Mikházán (Maros-Torda vm., egykor Marosszék), 1669-ben összeállított zenei kézirattal egybekötve maradt fenn e misekönyv, továbbá ugyanebből az esztendőből e *Missalé*ban kilenc possessor-

¹⁹ Stoll Béla egy másik, kései erdélyi református forrásról is tájékoztat: *Kottás kálvinista énekeskönyv*, 1766, 1a. (STOLL, nr. 282.)

²⁰ Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A IV 2/5261. Sorjázza: Polycarpus RADÓ, *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1945 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 20), 41, nr. 460; UÓ, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, ed. rev. et auct. Ladislaus MEZEY, Bp., Akadémiai, 1973, 521–522, nr. 176. E *Graduale de tempore* könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences könyvtár...*, i. m., 96, nr. I. 3.

²¹ KOVÁCS Andrea, *A Csíksomlyói Cantionale = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István, ŐZE Sándor, Bp., Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2013 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 8/1), 547–574.

²² KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 29.

²³ *Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis*, Venetiis, impressum in edibus Lucantonii de Giunta Florentini, impensis Urbani Keym librarii Budensis, 1518. Lelőhelye: Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6200.

bejegyzés származik a ferences egyházzenesztől.²⁴ A széles körben, különösen Közép-Európában elterjedt, az angyali üdvözletről (Lk 1,26–38) szóló közép-kori szekvencia²⁵ fordítása így olvasható Kájoni *Hymnarium*ában:

1. Mittit ad Virginem
Non quemuis Angelum,
Sed fortitudinem
Suam Archangelum,
Amator hominis.

2. Fortem expediat
Pro nobis nuncium,
Naturae faciat
Ut praejudicium
In partu Virginis.

3. Naturam susperet
Natus Rex gloriae,
Regnet et imperet
Et Zima scoriae,
Tollat de medio.

4. Superbientium
Terat vestigia,
Colla sublimium
calcet vi propria,
Potens in praelio.

1. Az Szűzhöz ereszté
Nem minden Angialat,
De erejet küldé
Az ő Archangialát,
Emberek Szeretője.

2. Ertünk veghez vigien,
Erös köuetséget,
Termeszetenek tegyen
Hogy uy itületet,
Az Szűznek szülesebe.

3. Hogy az természetet
Urunk meg halladgia,
Fertelmes bününket
Közzülünk ki hordgia,
Birjon, orszagolljon.

4. Fel fualkottaknak
Törje megh labokat,
Az hatalmasoknak
Nyomja le niakokat
Az rea iöüö harczon.

²⁴ MUCKENHAUPT Erzsébet, *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I (1498–1710): Katalógus*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2009, 63, nr. 10.

²⁵ Magyarázatokkal és a *Gyöngyöspatai graduale* (16. század) dallamváltozatával kiadta: DOBSZAY László, TAKÁTS Judit, *A sequentia*, Bp., MTA-TKI-LFZE Egyházzenei Kutatócsoportja, Magyar Egyházzenei Társaság, 2006 (Egyházzenei füzetek, II/9), 52–58, nr. 1. Hanglemezen: *Gregorián egy falusi templomban (Adventi Rorate-mise, virágvasárnap körmenet) – Gregorian Chants in a Village Church (Advent Mass „Rorate”, Palm Sunday Procession)*, Schola Hungarica, vez. SZENDREI Janka, DOBSZAY László, Bp., Hungaroton, 1986, SLPD/HCD 12742, nr. 4. Gyakorlati kiadása: *Éneklő egyház: Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*, Bp., Szent István Társulat, 1985, nr. 5; *Graduale Hungaricum*, Gödöllő, Gödöllői Premontrei Perjelség, 2007, 564–565, nr. 623.

²⁶ Az *Analecta hymnica* szövegközlése szerint a 4. versszak második sora nem a Kájoninál olvasható vestigia, hanem a fastigia szóval zárul. A 8. strófa 4–5. sorában az AH szerint „Castum propositum / Et votum teneas” található, Kájoninál pedig „Casta propositum / Ut votum teneas” szöveg szerepel. (AH, 54, 296–298, nr. 191.)

5. Foras eijciat
Mundanum principem,
Matremque faciat
Suam participem,
Patris imperij.

6. Exi, qui mitteris
Haec dona dissere,
Reuela veteris,
Velamen litterae,
Virtute nuncij.

7. Accede nuncia
Dic Aue cominus,
Dic plena gratia,
Dic tecum Dominus,
Et dic ne timeas.

8. Virgo suscipias
Dei depositum,
In quo perficias
Casta propositum,
Ut votum teneas.

9. Audit et suscipit
Puella nuncium,
Credit et concipat
Et parit filium,
Sed admirabilem.

10. Consiliarium
Humani generis,
Hominem et Deum,
Et patrem posteris
In fide stabilem.

11. Cujus stabilitas
Nos reddat stabiles,
Ne nos labilitas
Humana labiles,
Secum praecipitet.

5. Ugian kijs vesse
Ez vilagnak Urat,
Es ö uele tegye
Reszesse Szent Annyat,
Atyanak orszagaban.

6. Menj ki, ki küldetel
Ez iokat mondani,
Köuet erejeuel
Homalt ki hirdetni
Mennél vilagosban.

7. Jer, io szokot hirdes,
Es mindgiart iduozyled,
Mond, malasztal tellyes,
Mond, Ur vagion veled,
Biztasd, hogy ne felljen.

8. Szüz, te hozzad vegyed
Istennek zalogát,
Kiben veghez vigied
Sziuednek szandekjat,
Hogy maradhas szüzen.

9. Hallja, hozza veszi
Szüz az izenetet,
Terhesül, hogy hiszi
Szül ékes giermeket,
De nagy csodálatost.

10. Emberi nemzetnek
Az ő tanaczossat,
Embert, Istent, s ennek
Maradekjok Attjat,
Hiuet alhatatost.

11. Ki allandosaga
Tegyen allandossa,
Ember romlotsaga
Ne tegyen omlossa,
Vele ne vesszessen!

²⁷ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 29–30.

12. Sed dator veniae
Concessa venia,
Per matrem gratiae,
Obtenta gratia
In nobis habitet.

13. Qui purget vitia,
Sordesque pectoris,
Corda det mitia
Iam plena sceleris,
Donator munerum.

14. Sic nobis tribuat
Peccati veniam,
Reatus diluat,
Et donat patriam
In arce syderum.²⁶

12. De sulios vetkünkért
Nyuittuan böv kegyelmet,
Kegyelem Annyajért
Nyeruén engedelmet,
Bennünk lakos legyen.

13. Ki bününk tisztítsa
S mocskait lelkünknek,
Sziueink lagitsa,
Kik bunnel tellyesek,
Ajandekok osztoja.

14. Nekünk megh engedgye
Hogy bün nehez sarczat
Vetkünk el töröllye,
Es adgion uy hazat,
Az mennyek orszagaban.²⁷

Az átültetésről látszik, hogy Kájoni szinte szó szerint fordította az egyes sorokat vagy összetartozó tartalmi egységeket. Tehát egy korai nyersfordításról beszélhetünk?

További himnusz- és szekvenciafordítások

A *Hymnarium* adventi fejezetében másodikként a *Mittitur ad Virginem Dei fortitudo* – *Küldettetik az szűzbőz Isten erősege* kezdetű kanció olvasható négy versszakos verzióban az angyali üdvözléről. Az ének népszerű volt Csíkbán a 17. század során: Petri András csíkszentkirályi kántor kéziratos énekeskönyve latin nyelven és magyar fordításban örökítette meg ezen a katolikus tájon 1630–1631-ben.²⁸ Kájoni munkásságából három forrás dokumentálja: a *Hymnarium*, latin változatával együtt a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675)²⁹ és az utóbbi textussal egyező nyomtatott *Cantionale catholicum*.³⁰ A *Hymnarium* verziója (bal

²⁸ *Petri András-énekeskönyv*, 1630–1631, 17a. Kiadása: RMKT XVII/7, 175, nr. 110/I. Sorjázza: Ulysse CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum: Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu' à nos jours*, III, Louvain, Imprimeire Polleunis et Ceuterick, 1904, 378, nr. 29683; HOLL, *Repertorium...*, i. m., 160, nr. 492.

²⁹ *Csíksobotfalvi kézirat*, 1675, 7–8. Kiadása: RMKT XVII/7, 175–176, nr. 110/II.

³⁰ Az ének az első kiadásban (1676) a 15., a második kiadásban (1719) a 9. lapon olvasható. Latin eredetijével együtt kiadta Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak...”, i. m., 193–194, nr. 24–25.

oszlop) több sorában és szófordulatában eltér az ugyancsak Kájoni által papírra vetett *Csíkcsobotfalvi kézirat* (jobb columna) textusától:

1. Küldettetik az szüzhöz Isten erőssége,
Az Gabriel Archangial Menyből, ki leioue,
Első ember esetit allata heljere,
Ellensegtül Lymbusban melj uolt kötöztetue.	1. Küldeték a Szent Szüzhöz Isten erőssége,
A Gabriel Arkangyal, urnak fü követete,
Ki Adamnak esetit allatna helylyere,
Pokol sötetségeben, ki volt meg kötözve.
2. Iduöz legy, mond az Angial, leuen kegies sziucl,
Mert te veled van az Ur tellyes kegielmeuel,
Megh haborodek az szüz, hofi ezt halla füllel,
De megh batorittatek, hofi lenne io keduel.	2. Iduetz legy, te, Maria, ezt monda az angyal,
Im, ur vagyon te veled, vagy tellyes malasztal,
Halvan a' szüz meg ijede az ilyen szozattal,
De meg batorittatek azon angyal altal.
3. Szent Lelek erejetül mert fogodth mehedben,
Az kiraliok kiralljat szülöd embersegeben,
Es magat megh alaza szemermettesegben,
Az urnak szolgálója, monda hofi ugy legien.	3. Szent lelek erejétül, mert fogacz mehedben,
Kiralyoknak kirallyat szülöd embersegeben,
Anya magat meg alaza szemermettesegben,
Im az ur szolgálója, mint mondod, ugy legyen.
4. Dücsösegh legyen menyben az örök Atjanak,
Es az ö szent fiának Ur Jesus Christusnak,
Es Szent Lelek Istennek, mi vigastalonknak,
Szent Haromsagh Istennek egj felseges Urnak. ³¹	4. Dicsértessék az atya mindenható Isten,
Vele együt örökké a fiu ur Isten,
Egyetemben vigasztaló szent lélek ur Isten,
A tellyes szent haromsag a magas menyegben. ³²

Összehasonlítva a *Hymnarium* és a nyomtatott *Cantionale* szövegváltozatát, elmondható, hogy a *Hymnarium* pontosabban követi az eredeti, késő középkori, latin nyelvű szöveget. Az első versszakban olvasható 'primus homo' kifejezést a *Hymnarium* 'első ember'-rel, a *Cantionale* – egyúttal a 'primus homo' értelmezéseként – 'Ádám'-mal fordítja. Ugyanígy magyarázza az első strófa utolsó sorában olvasható 'Lymbus' kifejezést a nyomtatott verzió a 'Pokol sötétsége' alakkkal. A második versszak latin eredetijében Mária nem szerepel, a *Cantionale* megemlíti, a *Hymnarium* harmadik sora 'meg haborodek' szóalakja erőteljesebben fordítja a 'turbata' kifejezést. A *Petri-énekeskönyv* bilingvis, szintén négy-négy strófás és négyszer tizenhárom szótagos textusa a negyvenöt esztendővel később kinyomtatott *Cantionale* szövegváltozatához áll közelebb. Tehát e himnikus költeményt Kájoni életében már ismerték Csík templomaiban, az

A latin változatot hazánkban először közzétette: Josephus DANKÓ, *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*, Bp., 1893, 318.

³¹ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 30.

³² *Csíkcsobotfalvi kézirat*, i. m., 7–8. Kiadása: RMKT XVII/7, 175–176, nr. 110/II.

ének címe („In rorate canenda”) szerint az adventi hajnali Mária-miséken zengedezték. Feltehetjük a kérdést: Kájoni miért fordította le ezt a himnuszt, amikor Csíkban az ő működése idején már anyanyelven alkalmazták, ráadásul az ugyancsak Kájonihoz köthető *Csíkcsobotfalvi kéziratba* (1675) és a nyomtatott *Cantionaléba* nem a *Hymnarium* szövegváltozata került.

Harmadikként az egyik legkedveltebb adventi himnuszt találjuk a *Hymnariumban*, amelynek Kájoni mindkét latin változatát megörökítette: a *Conditor alme siderum* kezdetű himnusz mellé – kisebb, és tegyük hozzá, sokkal nehezebben olvasható formában – papírra vetette a *Creator alme siderum* kezdetű szövegváltozatot is. A *Csillagoknak Teremtője* kezdetű verzió összesen hét versszakos változatban lelhető fel. A *Conditor alme siderum*-hymnusz a *Repertorium Hymnologicum* szerint Szent Ambrus (Aurelius Ambrosius, 340 k.–397, ünnepe: december 7.) milánói püspök költeménye, de ezt a kutatás nem erősítette meg.³³ Franz Joseph Mone a 6. századból származtatja e himnuszt,³⁴ Dreves szerint 10–11. századi átdolgozás eredménye a Kájoni által magyarra fordított szöveg, amelyet a római rítus majdnem teljes területén adventi vesperáshimnusként őriznek a liturgikus források.³⁵ Erdély és Várad szokásrendje advent első vasárnapjának első és második előesti vecsernyéjében zengedezte.³⁶ A Kájoni által papírra vetett *Conditor*-szöveg pontosan egyezik az *Analecta hymnica* 51. kötetében kiadott textussal, amely egy 10. századi angliai himnuszgyűjteményből származik. A Csíksomlyón őrzött, a 15–16. század fordulóján pergamenre vetett *Psalterium ordinis fratrum minorum* is tartalmazza e költeményt.³⁷ A Kájoni

³³ DÉRI Balázs, *Szent Ambrus, a himnuszékköltő*, Magyar Egyházzene, 1996/1997/4, 443–462.

³⁴ Franz Joseph MONE, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, I, Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1853, 49.

³⁵ *Analecta hymnica medii aevi, 51: Die Hymnen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Hymnen-Ausgaben: Die Hymnen des 5–11. Jahrhunderts und die Irisch-Keltische Hymnodie aus den ältesten Quellen*, hrsg. von Clemens BLUME SJ, Leipzig, O. R. Reisland, 1908, 46–47, nr. 47. – E közkedvelt himnusznak a *Repertorium hymnologicum* összesen hatvanegy forrását ismeri: CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum, i. m.*, I, 224, nr. 3733–3734.

³⁶ *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae, VII/A: Transylvania–Várad (Temporale)*, redigit Andrea KOVÁCS, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2010 [a továbbiakban: CAO–ECE VII/A], 62, 64, nr. 80, 690. – A *Breviarium ad usum ecclesiae Transsilvanensis* (1462) ugyancsak tartalmazza e himnuszt (HOLL, *Repertorium...*, *i. m.*, 70–71, nr. 160), de a kódex csíksomlyói és mikházi jelenléte, azaz Kájoni általi alkalmazása nem bizonyítható.

³⁷ Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A IV 1/5264. Említi: RADÓ, *Répertoire hymnologique...*, *i. m.*, 21, nr. 129; UŐ, *Libri liturgici...*, *i. m.*, 261–262, nr. 61. Könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences könyvtár...*, *i. m.*, 95–96, nr. I/2.

Cantionale első kiadásában „Hymnus in adventu” címmel, *Conditor alme siderum* kezdősorral a latin, és „Conditor alme. Nota eadem, vel Menyországnak Királynéja” címirattal, *Mindeneknek teremtője* incipittel a magyar változat együtt olvasható,³⁸ a második kiadásban (1719) már nem található egyik sem. A *Creator alme siderum* kezdetű változatot VIII. Orbán pápa (1623–1644) bocsátotta útjára a jezsuiták által revízió alá vett *Breviarium Romanum* lapjain Rómában, 1632-ben. Kájoni *Hymnariuma* „Beati Ambrosij ex Breuario Romano Sancti Ambrosij Jambicum Archilochicum” címirattal, nótajelzés nélkül mindkét verziót ismer-teti, egymás versszakait cseréli. Az *Occasum sol custodiens* kezdetű, a *Conditor alme siderum*-verzióban ötödik versszakként énekelt strófát a *Cantionale catholicum* nem ismeri. A magyar nyelvű szöveg Csíkban már korábban ismert volt, hiszen a *Petri András-énekeskönyvben* (1630–1631, 16a) is megtalálható. Holl Béla szerint Kájoni *Hymnariumának* szövegváltozata nem a ferences egyházzenesz fordítása, hanem már a *Batthyány-kódexben* (16. század 2. fele, 14) is élő korábbi szöveg-változat átvétele.³⁹ A *Hymnarium* tehát ősbibb szövegváltozatot őriz, mint a nyomtatott *Cantionale catholicum*.

A *Verbum supernum prodiens, a Patre olim exiens* – *Felliül az egből le iöven* kezde-tű himnusz ugyancsak nagy népszerűségnek örvendett a középkori Nyugat-Európában. Az *Analecta hymnica* forrásai szerint advent első hete hétfőjének vesperásában énekelték e költeményt. Az erdélyi liturgikus úzus advent első vasárnapjának completoriumában énekeltette himnusz-ként.⁴⁰ Mone 15. századi bajorországi forrásokból merít, és megemlíti a mozarab előzményeket is.⁴¹ Szövérfy szerint alkotója ismeretlen, az ugyanezzel az incipittel (*Verbum supernum prodiens*) kezdődő úrnapi himnuszt Aquinói Szent Tamás (1225–1274)

³⁸ KÁJONI János, *Cantionale catholicum*, Csíksomlyó, 1676, 25. Kiadása: „...édes Hazámnak...”, *i. m.*, 209–210, nr. 38–39. Ezt megelőzően: *Petri András-énekeskönyv, i. m.*, 16a.

³⁹ Kiadása: *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/A: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Szövegek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Argumentum, Akadémiai, 1992 [a továbbiakban: RMKT XVII/15/A], 28–29, nr. 23; forrásairól: RMKT XVII/15/B, 183, nr. 23. – A himnusz gyakorlati kiadása Kájoni nyomán: *Éneklő egyház, i. m.*, nr. 9.

⁴⁰ CAO–ECE VII/A, 62, nr. 120. – Holl Béla kutatásai szerint az erdélyi források közül ez a himnusz a *Breviarium ad usum ecclesiae Transilvanensis* (1462) lapjain olvasható: HOLL, *Repertorium...*, *i. m.*, 240, nr. 794.

⁴¹ MONE, *Latinische Hymnen, i. m.*, I, 48–49. – Clemens Blume tagadja, hogy mozarab alkotás lenne. Bővebben: *Analecta hymnica medii aevi, 27: Die Mozarabischen Hymnen des alt-spanischen Ritus, aus handschriftlichen und gedruckten Quellen hrsg. von Clemens BLUME SJ, Leipzig, O. R. Reisland, 1897, 65, nr. 4.* (A kiadás az első versszakot közli.)

költötte, aki mintának ezt a karácsonyi himnuszt tartotta.⁴² Chevalier szerint Szent Ambrus költeményéről van szó, amelyet advent idején, kiemelten Expectatio Beatae Mariae, azaz Mária várakozása ünnepén, december 18-án énekeltek a matutinum himnuszaként.⁴³ Az ünnep hispániai eredete ugyancsak mozarab kapcsolatokra utal: a Toledói zsinaton 656-ban vezették be a spanyol püspökök, mert úgy vélték, hogy az angyali üdvözletről szóló megemlékezést március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén háttérbe szorítja a passió és húsvét közelgő misztériuma. A Mária várakozása ünnepét különös méltósággal Spanyolországban és a milánói ambrozián liturgiában tartották meg nyolcadnappal együtt. A hívek azonban nem az angyali üdvözlést, hanem a már áldott állapotban lévő Istenanyát állították a középpontba december 18-án. Ehhez az ünnephez tartozik egy megható szépségű képzőművészeti ábrázolás, amely a Batthyány családhoz, annak németújvári kastélyához kötődik, ugyanis onnan került át a Magyar Nemzeti Galériába az az 1410 körül készült táblakép, amely az állapotos Szűzanyát (Maria gravida) ábrázolja úgy, hogy a méhében lévő magzati Jézus átöleli a keresztet, mintegy várva, hogy vele megválthassa az emberiséget.⁴⁴ A Kájoni-Hymnarium himnusza nem említi ezt az ünnepet, és nem az angyali üdvözletről énekel, hanem az advent eszkatologikus jellegét domborítja ki:

1. Verbum supernum prodiens,
A patre olim exiens,
Qui natus orbi subuenis,
Cursu declui temporis.

1. Felliül az egből le iöuen,
Attjatul regen kimenuen,
Vilagh iauara szuletuen,
Idö forgasa be teluen.

⁴² SZÖVÉRFY, *Die Annalen...*, i. m., 252, 454. Csíksomlyói forrást Radó (*Répertoire hymnologique...*, i. m.) nem ismer.

⁴³ Chevalier hatvankilenc forrást tüntet fel szekuláris (köztük esztergomi) és szerzetesrendi forrásokból: CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum*, i. m., II, 728, nr. 21391.

⁴⁴ Török Gyöngyi munkásságára is hivatkozva: NAGYPÁL Emma, *December 18., Mária várakozásának ünnepe*, Magyar Egyházzene, 2009/2010/1, 99–100. – A *Perenyei kéziratos énekeskönyv* (1855–, I. rész, 36–37) „Szűz Mária várandóságának emlék napján. December 18án” címmel, *Lenéz fénytrónjáról a menyei Atya...* kezdősorral tár elénk egy nyolc strófás, négyszer tizenkét szótagos, 19. századi, Angyal–Mária párbeszédet tartalmazó költeményt az isteni irgalmasságról és az angyali üdvözletről. (Kiadta: MEDGYESY S. Norbert, *Perenye vallási élete, szakrális és zenei néphagyománya = Ecclesia Agathae: A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népének-banglemezei*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, Bp., Magyar Napló, 2011, 332–333.)

⁴⁵ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 31–32.

2. Illumina nunc pectora,
Tuoque amore concrema,
Audito ut praeconio,
Sint pulsa tandem lubrica.

3. Judexque cum post aderis,
Rimari facta pectoris,
Reddens vicem pro abditis,
Justisque regnum pro bonis.

4. Nam demum arctemur malis,
Pro qualitate criminis,
Sed cum beatis compotes,
Simus perennes coelibes.

5. Laus, honor, etc.⁴⁵

2. Vilagosítsd megh szíüünket,
Szerelmeddel gyúítsd lelkünkét,
Hogy mikor halliuk ezeket,
Hadgiuk el rossz ösuenjunket.

3. Hogy bíró el íő itilni,
Dolgainkat megh visgalni,
Titkosoknak megh fizetni,
Az ioknak orszagot adni.

4. Ne veretessünk veszszöddel,
Akkor kit nyertünk vetkünkél?
Inkab együt az szentekkel,
Vigadgiunk menjben örömmel.

A következőkben Kájoninál a *Vox clara ecce intonat, obscura quaeque increpat* – *Ime, tiszta szo hangicsal, setetsegh ketté vál kezdetű* himnusz olvasható. Az *Analecta hymnica* 27. kötete szerint a négy versszakból álló himnuszt advent első hetében a szerdai nap vesperásában zengedezték. Chevalier hetvennyolc közép- és kora újkori, többek között ugyancsak esztergomi forrásból ismeri az általa Ambrosius alkotásának tartott költeményt,⁴⁶ Blume szerint a vers a 10. század áhítatának gyümölcse.⁴⁷ Az erdélyi egyházmegye szokásrendje advent első vasárnapja és karácsony vigiliája (december 24.) laudes-himnuszaként énekelte,⁴⁸ Holl Béla ugyanebből az országrészből a *Breviarium per anni circulum ad usum ecclesiae Transsilvanensis* (1456 után) és a *Breviarium ad usum ecclesiae Transsilvanensis* (1462) lapjain fedezte fel a költeményt,⁴⁹ de ezekről a forrásokról nem bizonyítható, hogy Kájoni keze között megfordulhattak. Kájoni mintája a Csíksomlyón őrzött, 1500 táján pergamenre írt ferences *Psalterium*⁵⁰ szövege lehetett. A más

⁴⁶ CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum*, i. m., II, 781–782, nr. 22199.

⁴⁷ AH, 27, i. m., 65–66, nr. 5.

⁴⁸ CAO–ECE VII/A, i. m., 64, nr. 480; 84, nr. 10160. – A *Verbum supernum*, a *Vox clara* és a *Conditor alme* himnusz 17–18. századi protestáns forrásokban való variálódásáról lásd: BÁRDOS Kornél, CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A magyar protestáns graduálok himnusza* = *Népzene és zenetörténet*, III, szerk. VARGYAS Lajos, Bp., Editio Musica, 1977, 134–256, 276–277.

⁴⁹ HOLL, *Repertorium*..., i. m., 248, nr. 815.

⁵⁰ RADÓ, *Répertoire hymnologique*..., i. m., 59, nr. 725; UŐ, *Libri liturgici*..., i. m., 261–262, nr. 61.

helyi forrásból nem ismert ének szövege így hangzik Kájoni *Hymnarium*ában, a versmértékre utaló „De eadem ex eodem Jambicum Dimetrum” címirat alatt:

1. Vox clara, ecce, intonat,
Obscura quaeque increpat,
Pellantur eminus somnia,
Ab aethere Christus premicat.

1. Ime, tiszta szó hangicsal,
Minden setetsegh kettevál,
Jer, ne maradgiunk almunknal,
Mert Christus az egből most szál.⁵²

2. Mens jam resurgat torpida,
Quae sorde extat saucia,
Sydus resulget jam nouum,
Ut tollat omne nexium.

2. Már fel kellyen az rest elme,
Mely rutul van feretzetue,
Mar ragiogh uj csillagh fenje,
Hogy minden bünt tegien felre.

3. E’ sursum Agnus mittitur,
Laxare gratis debitum,
Omnes pro indulgentia,
Vocem demus cum lachrymis.

3. Küldetik az Baranj felliu,
Melj altal bününk meg enjhül,
Mind az, ki ez keppen szepül,
Siralmas szot adiunk jelül.

4. Ut cum secundo fulserit,
Mundumque horror cinxerit,
Non pro reatu puniat,
Sed nos pius tunc protegat.

4. Tündöklük masszor, hogy midön
Retteges forog ez földön,
Ne kemenkedjek bününkön,
Söt, akkor megh keserüllion.⁵³

5. Laus, honor etc.⁵¹

A *Veni, redemptor gentium* kezdetű alkotás bizonyosan Szent Ambrus költői remeke, a megtestesülés teológiájának szárnyaló szépségű megfogalmazása. Érthető, hogy Chevalier száznyolc előfordulását sorolja Nyugat- és Dél-Európából.⁵⁴ Erdély klasszikus zsolozsmarendje – összhangban a közép-európai szokásokkal – karácsony I. vesperásában (december 24-én este) énekelte.⁵⁵ A Kájoni által ismert latin szöveg egyezik a történeti források változatá-

⁵¹ A doxológia strófáját Kájoni sem latinul, sem magyarul nem másolta be gyűjteményébe. E himnusz gyakorlati kiadása: *Éneklő egyház, i. m.*, nr. 8.

⁵² szál [értelem szerint javítva]

⁵³ KÁJONI, *Hymnarium, i. m.*, 35. A 4. strófa záró sorában olvasható „megh keserüllion” kifejezés nem pontos fordítása a tartalmilag a himnuszhoz illő protego 3 igének, amelynek jelentése: betakar, védelmez, oltalmaz.

⁵⁴ CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum, i. m.*, II, 716, nr. 21234.

⁵⁵ CAO–ECE VII/A, *i. m.*, 86, nr. 10370. – Szent Ambrus költeménye Holl Béla szerint a *Vox clara*-hymnusszal kapcsolatban fent említett két erdélyi, 15. századi breviáriumban is megtalálható: HOLL, *Repertorium...*, *i. m.*, 237–238, nr. 787.

val.⁵⁶ A *Cantionale catholicum* a karácsonyi énekek közé sorolja e himnusz erősen átírt és megrövidített változatát. A *Hymnarium* a latin *Veni Redemptor gentium*-szöveget tárja elénk „De eadem ex eodem. Sancti Ambrosij carmen Jambicum Dimetrum” címirattal, nyolc versszakkal, a szokásos ambrozián négyszer nyolc szótagszámmal. Magyar fordítását a *Hymnarium* (bal columna) és a nyomtatott *Cantionale catholicum* (jobb oszlop) szerint adjuk közre:

1. Jöuel nepek megh valtoja,
Mutasd, mint lesz szüz magzatja
Ez vilagh melto csudaja,
Hogy Istent ily szüles varja.

2. Nem ferfiunak maguabol,
De Szent Leleknek titkabol,
Örök Ige teste valol,
Es meh gyümölcse viragzol.

3. Neuekedik az szüz mehe,
Megh marad de szüzessege,
Fenlik ereienek jele,
Templomban Istennek lete.

4. Ki ioue agias hazabol
Szüznek, kiraly uduarabol,
Mint Orias, ket allatbol,
Futmár uttjat valosagbol.

5. Atyatul ki menetele,
Atyahoz van visza mente,
Poklokijis ki iöuetele,
Isten szekijis megh terte.

6. Atjahoz hasonlittatni,
Meghis testben fegyuerkezni,
Kész lön ily fegyuert fel kötni,
Erötlenségünk segitni.

1. Jövel, Népek meg-váltója,
Szüznek Nemes, szép virága,
E' Világnak vigassága,
Istennek hatalmassága.

2. Az Ige testben öltözék,
Szüznek méhe meg-virágzék,
De nem Férfiú-véréből,
Hanem Szent Lélek Istentől.

3. Szüznek méhe nevedék,
Szeplötelen meg-tartaték,
Isten hatalma jelenék,
Szüztől Christus születteték.

⁵⁶ *Analecta hymnica medii aevi, 2: Das Hymnar der Abtei Moissac im 10. Jabrbundert*, hrsg. von Guido Maria DREVES SJ, Leipzig, Fues's Verlag (R. Reisland), 1888, 36, nr. 21. – Számos más forrás mellett Radó csíksomlyói vonatkozásáról nem tud: RADÓ, *Répertoire hymnologique... i. m.*, 56–57, nr. 697.

⁵⁷ KÁJONI, *Hymnarium, i. m.*, 32–33.

7. Immar az te jaszlod fenlik,
Eytül uy vilagh adatik,
Mely az eytül nem bantodik,
De giakor hittel tündöklík.

8. Dicsösegh, Uram, te neked,
Kinek szüztül születesed
Te Szent Atjad ez Szent Lelked,
Tiszteltessenek te veled.⁵⁷

4. Egyenlő Atya Istennel,
Es Szent Lélek Ur Istennel,
Eggyesüle Emberséggel,
Es Emberség Istenséggel.

5. Dicsíret légyen Atyának,
És eggyetlen-egy Fiának,
Ezeknek ajándékának,
A' tellyes Szent Háromságnak. Ámen.⁵⁸

A *Hymnarium* adventi énekei közül ez a himnusz az egyetlen, amelynek szövegénél Kájoni saját kezű javításai olvashatók: az ötödik versszak 3–4. sora mellett szerepel „az örök poklot meg gyözte” és „az Attya melle ültette” variáns. Ebből arra következtetünk, hogy a *Hymnarium* egy fordítási vázlat, gyakorlat lehetett a kiváló tudású és munkabírású csíki ferences egyházzenesz számára.

A magyar fordítás címe szerint Fenesi Mihály jezsuita szerzetespapnak, a kolozsvári misszió házfőnökének⁵⁹ (†1678)⁶⁰ himnusza az *Egy szűz nagy tiszta*

⁵⁸ Az ének címe: „Mas. Nota: Ave fuit prima salus etc.” A *Cantionale* első kiadásában (1676) az 58., a második kiadásában (1719) a 68. lapon olvasható. Kiadása: „...édes Hazámnak...”, *i. m.*, 236, nr. 87.

⁵⁹ Ladislaus LUKÁCS SJ, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., IV (1666–1683)*, Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 590.

⁶⁰ Fenesi Mihály egyes adatok szerint 1654-ben a kolozsmonostori rendházban dolgozott. Bejegyzését a *Kájoni kódex* (1634–1671) őrzi a *Stabat mater* szekvenciánál (52v). Kiadta: PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, Bp., Akadémiai, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára, 2) [a továbbiakban: RMDT II], 436, nr. 15; *Codex Caioni*, ed. by Saviana DIAMANDI, intr. by Saviana DIAMANDI, Ágnes PAPP, București, Bp., Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, MTA Zenetudományi Intézet, 1993 (Musicalia Danubiana, 14/A), 55; MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences könyvtár... i. m.*, 196, nr. II/108. – Fenesi Mihály Kolozsvárott halt meg 1678. augusztus 28-án. (Josephus FEJÉR SJ, *Defuncti Secundi saeculi Societatis Jesu 1641–1740*, II, Romae, Curia Generalitia S. J., Institutum Historicum S. J., 1986, 109.) Elképzelhető, hogy a jezsuita költő azonos azzal a személlyel, aki 1670-ben a Kolozs vármegyei

életben incipitű, „O Gloriosa Domina”⁶¹ nótajelzéssel ellátott alábbi költemény. A vers a *Quod Isaias dixerat* kezdetű himnusz mellett olvasható Kájoni gyűjteményében, de nem annak a fordítása. Az alábbi ének az angyali üdvözetet a pontos lukácsi szöveggel (Lk 1,26–38) énekli végig párbeszédre osztva. A dramatikus jelleg a népénekahagyományban éppen az annuntiációs költeményeknél és a nagyheti Mária-siralmaknál nyilvánul meg a legjobban. Az alábbi énekben az egyes szerepeket (Mária, Gábrriel arkangyal) idézőjellel mutatjuk. Fenesi énekének más forrása ismeretlen:

1. Egy szüz nagy tiszta életben
Lakik vala Názáretben,
Joseph, David király fia,
El jegyeztetet matkaja.

2. Ehez Isten hü szolgajat
Küldé Gabriel Angyalát,
Hogy a' Szüzet köszöntené,
Isten titkat jelentené.

3. Angyal a' hazban be menven,
Es a' szent szüzet köszöntven
Követsegét meg jelenté,
Kire a' szüz ezt felelé:

4. „Hogy fogadhatnek en Fiat,
Ki nem ismerek ferfiat,
Szüzen akarvan maradni,
Hogy lehessen fiat szólni?”

5. Monda Angyal Marianak:
„A' Szent Lelek malasztyanak
Nagy ereje meg arnyekoz,
Szüzen maradvan fiat hozsz.”

Szászfenes (Sächsisch-Fenisch) plébánosa volt (ld. DIÓS István, SZIRMAI Béla, *Szászfenes = Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, XII, Bp., Szent István Társulat, 2007, 590).

⁶¹ *Cantus catholici*, Lőcse, 1651, 116. Kiadása: RMDT II, 239, nr. 75. – A melódia népi továbbélése: SZENDREI Janka, DOBSZAY László, RAJECZKY Benjamin, *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*, Bp., Akadémiai, 1979, II/75 b–i. A Csíksomlyóhoz köthető, ferences *Deák–Szentek-kézirat* (1741–1779) nem tartalmazza ezt a dallamot (ld. KÓVÁRI Réka, *A Deák–Szentek-kézirat*, Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, MTA Zenetudományi Intézet, 2013).

6. Ezekre a' Szüz igy szolla:
„Imé, az Úr szolgálója,
Hogy lehessen en Szüz Anya,
Legyen Isten akarattya.” Amen.⁶²

Az *Egy Szüz nagy tiszta életben* kezdetű ének mellett a bal columnában található – hazai népénektörténeti források közül ugyancsak egyedülként – a *Quod Isaias dixerat* kezdetű, az angyali üdvözlésnek az ószövetségi Izajás prófétától származó Emmanuel-jövendölését (Iz 7,14) megéneklő és teológiai távlatait méltató, a földkerekséget zsoltározásra felszólító, négyszer nyolcas szótagszámú, doxológiával záruló, ismeretlen forrásból származó, himnikus költemény. Fordítása – eddig számunkra ismeretlen okokból – nem olvasható a *Hymnariumban*:

1. Quod Isaias dixerat:
Intacta virgo concipit,
Ut semen illud conterens,
Caput draconis prodeat.
2. Laetum salutis Angelus,
Perfert adeptae nuncium:
Promissa spes Emmanuel
Nascetur, orbi: psallite!
3. Hic magnus est et filius.
Altissimi vocabitur,
Patrisque regnum termino,
Carens in aeuum proferet.
4. Hoc Christe regnum plurimo,
Quod astruisti vulnere,
Ne dirivari hoc ultimo,
Sinus ab hoste tempore.
5. Ut tu coloris cum tuo,
Patre atque sancto Spiritu,
Cui cultus et laus omnibus,
Debetur uni saeculis. Amen.⁶³

⁶² KÁJONI, *Hymnarium, i. m.*, 33–34, jobb columna. Címirata: „Hymnus Reverendus Pater Michaelis Fenesi. Nota: O Gloriosa.”

Az *Aron vesszeje virágzik* ének az ószövetségi személyek vágyakozásáról és annak beteljesedéséről, az angyali üdvözletről énekel.⁶⁴ A költeményt legtöbb helyen az *Infinitae bonitatis* kezdetű, tipikusan barokk népénekdallamra énekelték, amelynek szótagszáma: 8–8–9–10–10–11.⁶⁵ Ennek a melódiának szótagolása később jellegzetes dallamutalás lett. Kájoni *Hymnarium*ának változata viszont nem erre a néphagyományban is élő⁶⁶ barokk melódiára, hanem a 8–8–8-as, nótajelzés nélküli szótagszámra énekelendő. A Kájoni által alkalmazott szövegfordítás jellegzetesen csíksomlyói dallamváltozatra enged következtetni, ugyanis a *Hymnarium* után közel hetven esztendővel papírra vetett *Ferences Névtelen kottás kézírata 1741-ből*⁶⁷ és a somlyai nyomdában ugyanabban az esztendőben napvilágot látott *Hymni Vesperarum*⁶⁸ a 8–8–8 szótagos dallamváltozatot tárja elénk, *Kyrie eleison* szöveggel.⁶⁹ Ebből következtetünk arra, hogy ez a dallam már Kájoni idején élt az ősi Mária-kegyhelyen, valamint azt mutatja, hogy a ferences egyházzenesz jellegzetesen csíksomlyói hagyományok szerint alakította énekeit. Ezek közé sorolható e szép, dramatikus mivolta miatt az

⁶³ *Uo.*, 33, bal columna.

⁶⁴ A *Cantus catholici* második kiadásának (Kassa, 1674, 18–20) öt strófás szövegváltozata 8–8–9–10–10–11 szótagszámmal olvasható: RMKT XVII/15/A, 21–22, nr. 17.

⁶⁵ RMDT II, 313, nr. 200. – A *Deák-Szentek-kézirat* dallamváltozata: KÖVÁRI, *A Deák-Szentek-kézirat, i. m.*, 135, nr. 30. Gyakorlati kiadása a *Cantus catholici* (Kassa, 1674) alapján: *Hozsanna*, szerk. BÁRDOS Lajos, WERNER Alajos, Bp., Szent István Társulat, 1948, nr. 7. A 18. század kéziratos énekgyűjteményei közül ezt a változatot két vasi forrás, a *Vépi énekeskönyv* (1731, 25; STOLL, nr. 1047) és az *Ivánci énekeskönyv* (1770–1797, 26–27; STOLL, nr. 1085) tartalmazza.

⁶⁶ Népi továbbélése: SZENDREI, DOBSZAY, RAJECZKY, *XVI–XVII. századi dallamaink...*, i. m., II/200 b–d; *Ecclesia Agathae, i. m.*, CD-ROM, nr. 031 (énekli: Bejczy Józsefné Hittaller Anna [1928–2015] előénekes). Elemzése: DOBSZAY László, *Barokk dallamok átalakulása a magyar népi gyakorlatban*, Magyar Egyházzene, 1996/1997/2, 153–160; gyűjteményes kiadása: DOBSZAY László *Válogatott írásai 1995–2010, I: Népének-népzene-magyar zenetörténet-gregorián*, szerk. KOVÁCS Andrea, Bp., LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2010, 156–165.

⁶⁷ DOMOKOS Pál Péter, *Ferences Névtelen kottás kézírata 1741-ből*, kézirat, MTA BTK Zenetudományi Intézet (Bp.), jelzet nélkül.

⁶⁸ *Hymni Vesperarum Ecclesiastici, ex Psalterio Romano, Missaeque ex Graduali Selectae, etc. Pro usu expeditiore Organistarum nostrae Provinciae strictioris Observantiae S. P. N. Francisci in Transylvania, in Conventu Csikiensi ad B. V. M. Visitantem, 1741.* Leírása: „...édes Hazámnak...”, i. m., 90; MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences könyvtár...*, i. m., 128, nr. I. 57–58; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely: Kiállítási katalógus*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2007, 29–30, nr. III–24.

⁶⁹ Kiadta: Pál RICHTER, *Der Melodienbestand des Franziskanerordens im Karpatbecken im 17. Jahrhundert – A ferences rend dallamkészlete a XVII. században a Kárpát-medencében*, Bp., Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Ferences Rendtartomány, 2007 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, E/2), 308–309, nr. II/237.

alábbiakban idézőjelekkel kiadott adventi kanció is. Kájoni a *Cantionale catholicumban* viszont nem tette közkinccsé kéziratban lejegyzett költeményét.

MAS

1. Aron veszszeje viragzik,
Szüz meheben fogontatik,
Szent lelektől be oltatik.
2. Kit Profetak jövendöltek,
A' Szent Atyak ugy kerdeztek,
Szabadulast remenlettek.
3. Ki az Egét be fogatta,
Örök Isten valasztotta,
Szüz Marianak mondotta.
4. Az Angyalt ehez küldötte,
Gabriellel köszöntette,
Ez Szüz méhét megszentelte.
5. Hozza jutvan mond: „Udvozlegy,
Titkos dolgot eszedben vegy,
Isten fianak Annya legy!”
6. Az Angyalhoz Szüz így szolla:
„Hogy lehessen,” tudakozza,
Magat meltatlannak mondgya.
7. „Mert ferfiat nem ismerek,
Fogadasom hogy így éllyek,
Hogy az Urnál kedves legyek.”
8. Angyal mingyart batorittya,
Hogy a' Szent lelek meg szallya,
„Nefely,” ugymond, „Szüz Maria.”
9. Az Szüz monda az Angyalnak:
„Vallom magam szolgalonak,
A tellyes Szent Haromsagnak.”
10. Eva Anyank mit el ronta,
A' boldog Szüz vissza hozta,
Ismég helyre allította.

11. A kigyónak a' fulajka
 Es mardoso merges foga,
 Meg rontaték nagy hatalma.

12. Isten Anyja imadgy ertünk,
 Ur Jesust engeszteld nekünk,
 Hogy veled menyben lehessünk. Amen.⁷⁰

Egy Sanctus-trópus fordítása

Kájoni *Hymnarium*ában az adventi énekcsozor zárásaként egy latin minta nélküli alkotás található. A hat versszakra tagolt, strófaként 7–6–8–7 szótagos ének funkcióját nótajelzése árulja el: a késő középkor óta élő *Resonemus pariter* kezdetű, az *Omnes unanimiter*-tétellel szövegében, eredetében és liturgikus szerepkörében rokon tropizált *Sanctus*ról van szó. A *Gyöngyöspatai gradualéból* (16. század) közzétett *Sanctus-trópus* (*Sanctus – Omnes unanimiter*) az angyali karok örömét zengi, a megtestesült Krisztust és a Szentháromságot dicsőíti, de a limbusbeliek vágyakozásáról nem énekel.⁷¹ Kájoni kéziratos szövege eltér ettől a liturgikus szövegtől, erősen különbözik a kassai *Cantus catholici* lapjain 1674-ben kiadott verziótól,⁷² ellenben kevésbé tér el az egy év múlva papírra vetett *Csíksobotfalvi kézirat* (2. lap) és a két esztendővel később nyomtatott csíksomlyói *Cantionale catholicum*, továbbá a gyergyóditrói *Pálffy Márton-énekeskönyv* (1670-es évek, 5b–6a) textusától.⁷³ A *Petri-énekeskönyv* (1630–1631, 110a–b) és a szintén székelyföldi *Mihál Farkas-kódex* (1677–1687, 9b) szövegváltozatától abban tér el a *Hymnarium* szövege, hogy Kájoni kihagyja az Oltáriszentség-

⁷⁰ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 34.

⁷¹ Közreadta: SZENDREI Janka, DOBSZAY László, RAJECZKY Benjamin, *Cantus Gregorianus ex Hungaria, I: Gregorian chants from medieval Hungary*, I, Bp., LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, Magyar Egyházzenei Társaság, 2012, XII, nr. 7. Hangzó: *Magyar Gregorianum*, II, Schola Hungarica, vez. SZENDREI Janka, DOBSZAY László, Bp., Hungaroton HCD 12048, nr. 7.

⁷² *Cantus catholici*, Kassa, 1674, 3–4. Címe: „Adventre valo Sanctus.” Kiadása: RMKT XVII/15/A, 17, nr. 10.

⁷³ Az ének címe: „Resonemus. Nota eadem.” Az első kiadásban (1676) a 6., a másodikban a 7. lapon olvasható. Kiadása: „...édes Hazámnak...”, i. m., 179–180, nr. 11; RMKT XVII/15/A, 16, nr. 9. A csíksomlyói *Deák-Szentek-kézirat* Resonemus-tétele: KÓVÁRI, *A Deák-Szentek-kézirat*, i. m., 125, nr. 13. A dallam népi továbbélése: SZENDREI, DOBSZAY, RAJECZKY, *XVI–XVII. századi dallamaink...*, i. m., II/42.

re vonatkozó (Petrinél 6–7.) versszakokat, és felcseréli a strófákat.⁷⁴ A *Hymnarium* (bal oszlop) és a *Cantionale* (1676)⁷⁵ változata így hangzik:

1. Zengjünk egyenlő szóval,
Hangos, vig enekkel,
Az el jövő Christusnak
Zengjünk, jer, vig szivekkel.

2. Mi Atyaink Lymbusban
Messiast ohajtvan,
Kivannyak vala egy szivel,
Nagy fel szóval ezt mondvan:

3. Szent a' Szüznek magzattya,
Szent, szent, szent es aldott,
Szent az Ur Szent, ki a' földre
Szüznek meheben szallot.

4. Aldott legyen a' Szüznek
Szüzen szült magzattya,
Kit önön maga neveben
Szent Atya el küldötte.

5. Mindenektől te néked,
Mondassek Hosanna,
Ki földre jöttél bűnűnkert,
Magasságbeli manna.

6. Harmatozzatok, Egek,
Igazat adgyanak,
Idvezitöt teremteni,
Föld erei adgyanak.⁷⁶

1. ENekellyünk minnyájan,
vigan s' nagy örömmel:
Zengedezzenek a felhök
Christus jövetelivel.

4. Mi Atyáink Lymbusban
Messiást ohajtván,
Kivánták egyenlő-képpen
Fel-szóval ezt kiváltván.

5. Harmatozzanak egek,
S'-igazat adgyanak,
Idvezitöt teremteni
Föld erei nyillyanak.⁷⁷

⁷⁴ Petri és Mihál Farkas szövegét kiadta és elemzi: RMKT XVII/7, 258–259, 614–615, nr. 159. Említi: HOLL, *Repertorium...*, i. m., 200, nr. 650.

⁷⁵ A Kájoni *Cantionale* összes kiadásának (1676, 1719, 1805, 1921) *Resonemus*-szövegváltozatáról: KÓVÁRI Réka, *Hagyomány és megújulás Kájoni Cantionaléjának kiadásában = Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai*, szerk. KOVÁCS Andrea, Bp., LFZE Egyházzene Tanszéke, Magyar Egyházzenei Társaság, 2012, 324–328 (a teljes tanulmány: 311–340).

⁷⁶ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 34.

⁷⁷ Kiadása: „...édes Hazámnak...”, i. m., 179–180, nr. 11.

Összefoglaló elemzés

Tanulmányunkban a Kájoni János ferences egyházzenesz által Csíksomlyón, 1659 és 1677 között papírra vetett *Latin-magyar versgyűjtemény* (*Hymnarium*) kilenc adventi énekének (himnuszok, szekvenciák, kanciók) eredetét, funkcióját, korabeli csíki és gyergyói szövegváltozatait vizsgáltuk. E tételek fő témája az angyali üdvözet, egy esetben az eszkatológia. Kájoni – más liturgikus idők esetében is – az egyház klasszikus zsolozsmarendjében legkedveltebb, ókeresztény és középkori himnuszok mellett ferences és helyi, csíksomlyói hagyományban élő alkotásokat is magyarra fordított és átmásolva megörökített páratlan értékű gyűjteményében. Az adventi himnuszok közül az esztergomi⁷⁸ és a várad-erdélyi rítus a *Conditor alme siderum*, a *Verbum supernum... a Patre*, a *Vox clara ecce intonat* és a *Veni, Redemptor gentium* himnuszokat tekintette sajátjának, és az egész újrjöveti időszakon keresztül énekeltette őket.

Kájoni a latin szövegek forrásaként tekinthetett a csíksomlyói kolostor könyvtárában őrzött *Psalterium ordinis fratrum minorum* (1500 k.), a *Csíksomlyói cantionale* (1500 k.), a *Graduale de tempore* (1524), a *Missale secundum chorum almae ecclesie Strigoniensis* (Vence, 1518) himnuszaira és szekvenciáira. A párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens* (1516)⁷⁹ című műve a kora újkor legjelentősebb himnuszgyűjteménye volt. E népszerű kiadványból a Kájoni-*Hymnarium* adventi tételei közül négy latin himnusznak lehetett a forrása Clichtoveus összeállítására. A Kájoninál is megtalálható liturgikus költemények közül az *Elucidatorium* elsőként a *Conditor alme siderum* tételt tárja elénk adventi vesperás-himnusként. Kájoni textusa szöveg szerint egyezik Clichtoveus kiadványával.⁸⁰ A *Verbum supernum prodiens, a Patre olim exiens* kezdetű matutinum-himnusz ugyancsak követi az *Elucidatoriumot*, még a ma-

⁷⁸ SZENDREI Janka, *A himnusz*, Bp., LFZF Egyházzene Tanszéke, Magyar Egyházzenei Társaság, 2000, 15.

⁷⁹ JODOCHUS CLICHTOVEUS, *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens*, Parisiis, Henricus Stephanus, 1516 (OSZK, App. H. 113). Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást alkalmaztuk:

https://books.google.hu/books?id=3DIPAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=clichtoveus+elucidatorium&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiFsab12p_JAhVI1hQKH9ZBCCQ6AEIHTAA#v=onepage&q=clichtoveus%20elucidatorium&f [2015. november 20.].

⁸⁰ CLICHTOVEUS, *Elucidatorium, i. m.*, 15a; KÁJONI, *Hymnarium, i. m.*, 31.

gyarázatban megadott ritmikai utalást (iambicum dimetrum) is feltünteti a csíki ferences.⁸¹ A *Vox clara ecce intonat* laudes-himnusz textusáról ugyanez mondható el azzal a különbséggel, hogy Kájoni jelzi a doxológiás „Laus, honor” kezdetű záróstrófát, Clichtoveus pedig nem. A vers ritmusát Kájoni „Iambicum dimetrum” jelzéssel adja meg, amelyet – minden bizonnyal – az *Elucidatorium* „Hymnus iste etiam carminis iambici dimetri lege constituitur” magyarázó szövegéből merített.⁸² A *Veni Redemptor gentium* kezdetű, Clichtoveusnál „Carmen iambicum dimetrum [...] in Author eius: sanctus Ambrosius” sorokkal magyarázott és Kájoninál „sancti Ambrosij carmen Jambicum Dimetrum” címmel ellátott karácsonyi himnusz szövege ugyancsak egyezik vizsgált textusainkban.⁸³ A *Mittit ad Virginem – Az Szűzhoz ereszté* Európa-szerte, még protestáns forrásokban is igen kedvelt középkori szekvencia. A *Hymnarium* esetében Kájoni nyersfordításáról beszélhetünk, amit „Ex Missali Hungarica” készített. A *Cantionale catholicum* (1676, 1719) lapjain kiforrottabb változatot jelentetett meg. Az *Elucidatorium* más szövegváltozatot tár elénk,⁸⁴ tehát Kájoni ebben az esetben egy valóban hazai („Ex Missali Hungarica”) variánst ültetett át anyanyelvére. Ennek alapján elmondható, hogy a felsorolt négy himnusz közlési sorrendje, szövege, forrásutalása és ritmikai magyarázata egyezik Clichtoveus gyűjteménye és Kájoni *Hymnariuma* között. Ezért állíthatjuk azt, hogy – Muckenhaupt Erzsébet szíves közlése szerint – a csíksomlyói ferencesek könyvtárában több kiadásban is meglévő *Elucidatorium* volt az egyik fő forrása a *Hymnariumnak*.⁸⁵

A *Conditor alme siderum – Mindeneknek teremteie* és a *Mittitur ad Virginem Dei fortitudo – Küldeték a Szent Szűzhoz Isten erőssége* himnuszok a csíkszentkirályi kézirat *Petri András-énekeskönyv* (1630–1631), a *Hymnarium* és a nyomtatott *Cantionale* lapjain is olvashatók. A *Küldeték a Szent Szűzhoz*-kompozíció további

⁸¹ CLICHTOVEUS, *Elucidatorium*, i. m., 15b; KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 31–32.

⁸² CLICHTOVEUS, *Elucidatorium*, i. m., 16a; KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 32.

⁸³ CLICHTOVEUS, *Elucidatorium*, i. m., 16b; KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 32–33.

⁸⁴ CLICHTOVEUS, *Elucidatorium*, i. m., 185b–186a; KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 29–30. Eltérések a *Mittit ad Virginem* szekvencia két szövegváltozata között: 1.) Clichtoveus a 8. versszak utolsó sorában „Et votum”-ot, Kájoni „Ut votum”-ot ír; 2.) a 10. versszak 3. sorában az *Elucidatorium*-ban „Deum et hominem”, Kájoninál „Hominem et Deum”; az 5. sorban az „In pace stabilem” helyett Csíkban „In fide stabilem” olvasható; 3.) a 13. versszak csak Clichtoveusnál található (kezdősora: „Natura premitur”), Kájoninál kimarad; 4.) a 14. versszak kezdete az *Elucidatorium*-ban „Qui nobis tribuat”, Kájoninál „Sic nobis tribuat”.

⁸⁵ Clichtoveus *Elucidatorium*-ából több himnusz nem található a Kájoni-*Hymnarium* adventi tételei között.

helybéli forrásként még a *Csíkcsobotfalvi kéziratban* (1675) is fellelhető. E két himnusz Csíkban való 17. századi gyakorlati alkalmazása ezáltal bizonyított. A *Mittitur ad Virginem – Küldettetik az szűzbőz* himnikus költeményt tehát Kájoni életében már ismerték Csík templomaiban, címe szerint énekelték a rorátékon. Feltehetjük a kérdést: a *Hymnarium* tanúsága szerint Kájoni miért fordította le ezt a költeményt, amikor az ő életében és az ő működési területén, Csíkban már anyanyelven alkalmazták. További kérdéseket vet fel az, hogy az ugyancsak Kájonihoz köthető *Csíkcsobotfalvi kéziratba* (1675) és a nyomtatott *Cantionale*ba ebben az esetben sem a *Hymnarium* szövegváltozata került. Fennmaradt források és adatok híján az sem eldönthető kérdés, hogy a *Hymnariumban* Kájoni fordításai olvashatók, vagy egy általunk nem ismert korábbi csíki, anyanyelvi szövegváltozatot csak szolgálai másolóként örökített meg a ferences tudós muzsikus. A vizsgált adventi *Hymnarium*-szakasz alapján ez utóbbit nem tartjuk elfogadhatónak. Ezt a *Veni Redemptor gentium – Jövel nepek megh valtoja* Szent Ambrus-i himnusz is igazolja, ugyanis ennél a költeménynél saját fordítási korrektúrák olvashatók a ferences egyházzenesz írásával. A *Jövel nepek megh valtoja*, továbbá a Mária várakozása (december 18.) középkori ünnephez kötött *Verbum supernum prodiens – Felliül az egből le iöven*-himnusz, valamint a *Vox clara, ecce, intonat – Ime, tiszta szo hangicsal* kezdetű liturgikus költemény teljes magyar fordítása Kájoni *Hymnariumában* olvasható elsőként a hazai kegyesség- és irodalomtörténetben. A *Resonemus pariter – Zengjünk egyenlő szoval* kezdetű Sanctustrópus teljes, hat strófás szövegváltozatáról ugyanezt tudjuk elmondani. E trópus és a *Jövel nepek megh valtoja*-himnusz erősen rövidítve vagy átalakítva szerepel a nyomtatott *Cantionale* lapjain, a *Hymnariumban* viszont még hiánytalanul, pontos, ugyanakkor költői fordításban olvasható. Kájoni az *Aron vesszeje viragzik* kanciót tizenkét versszakos, az *Infinitae bonitatis* barokk melódia saját, csíksomlyói, 8–8–8 szótagú, még 1741-ben is élő dallamváltozatának megfelelően vetette papírra – eltérően az ország többi részén sokáig alkalmazott 8–8–9–10–10–11 szótagszámú változattól. Az egyház hagyományában régóta élő alkotások mellett a kortárs erdélyi jezsuita, Fenesi Mihály *Egy szűz nagy tiszta életben* kezdetű annuntiációs éneke is megtalálható a gyűjteményben.

Az adventi énekek és fordításainak kéziratos lejegyzése Kájoninál befejezetlenül maradt, mert a *Hymnarium* ezen fejezete az aláhúzott „De eadem”

megjegyzéssel és egyben énekcímmel zárul,⁸⁶ de az ide szánt költemény sehol nem található a gyűjteményben.

Feltételezésünk szerint Kájoni a ferences, azaz római kuriális liturgiában és a várad-erdélyi rítusban élő legtöbb himnuszt és szekvenciát összegyűjtötte, szinte mindegyik alkotáshoz készített fordítást, és ezeket bemásolta *Hymnarium*ába. Ezek az átültetések híven követik a latin szöveg szófordulatait, és egyben tükrözik az adott himnusz vagy szekvencia tartalmi mondanivalóját. A maga által lefordított vagy a csíki és gyergyói katolikus vallásgyakorlatban már élő szövegeket Kájoni az 1670-es években alakította, több versszakot meghúzott, Torma István főispánnak 1675-ben írt levelét idézve: egybe szedegette, jobb formába rakogatta, rendesebben helyhez tette,⁸⁷ és 1676-ban közkinccsé tette a nyomtatott a *Cantional*ében. Az 1677-ig kézzel írt *Hymnarium*ban jóval több himnusz, szekvencia, kanció és más funkciójú költemény olvasható, mint a nyomtatott énekeskönyvben. Elképzelhető, hogy Kájoni a teológiai tartalom, a stílus, az énekelhetőség vagy egyszerűen a már élő helybéli liturgikus vagy inkább paraliturgikus gyakorlat (vö. a csíkszentkirályi Petri Andrásnál 1630–1631-ben vagy a gyergyói *Pálffy Márton-énekeskönyv* lapjain az 1670-es években élő szövegekkel) alapján szelektálta kéziratot anyagát, és szűkített formában adta népe kezébe a maga alapította csíksomlyai könyvsajtó útján. Kájoni működése, fordító, stilizáló és könyvkiadó tevékenysége Csíkban, azaz az Árpád-kor óta folyamatosan katolikus vallásgyakorlattal bíró területen segítette a strófikus formájú, anyanyelvű, liturgikus vagy szorosan a liturgikus kincseket tükröző, abból táplálkozó és azt variáló paraliturgikus éneklés meghonosodását, illetve széles körű elterjedését. Kájoni tette mindezt az esztergomi, a várad-erdélyi rítus és helybéli szokások (lásd az *Aron veszszeje viragzik* éneket) alapján. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a 17. században, a kis officiumok kialakulása⁸⁸ korában egy kezdődő magyar nyelvű népszolozsma kialakítását is célozhatták ezek a himnuszfordítások.

Fontos szempont, hogy Kájoni a már működő elemi iskola mellé 1667-ben gimnáziumot (is) alapított Csíksomlyón. Feltételezhető, hogy a *Hymnarium*-

⁸⁶ KÁJONI, *Hymnarium*, i. m., 34, jobb columna.

⁸⁷ Olvasható: „...édes Hazámnak...”, i. m., 158.

⁸⁸ Bővebben: DOBSZAY László, *A római officium*, Magyar Egyházzene, 1997/1998/1, 133–153. (Gyűjteményes kiadása: DOBSZAY László *Válogatott írásai...*, i. m., 58–70.)

ban papírra vetett liturgikus tételeket a középfokú teológiai, irodalmi és zenei oktatásban rendszeresen alkalmazták, folytatva a középkori kolostori és káptalani iskolák tanítási rendjét és módszereit. Az egyes énekek címében olvasható görög eredetű, minden bizonnyal Clichtoveus *Elucidatorium*ából átvett verstani terminus technikusok (pl. jambicum dimetrum) a *Ratio Studiorum* (Róma, 1599) által megszabott poétika- és retorikaórák tananyagára emlékeztetnek.

Advent chants and translations of hymns, sequences and tropes in Kájoni's Hymnary

This paper examines the origin, function, and contemporary Csík and Gyergyó text variants of nine Advent songs (hymns, sequences, tropes, and chants) recorded in the *Latin-Hungarian Hymnary* between 1659 and 1677 by Franciscan ecclesiastic musician János Kájoni (1629–1687) in Csíksomlyó (present-day Șumuleu Ciuc, Romania). The complete Hungarian translation, with translator's proofs, of the hymn *Veni Redemptor gentium / Jövel népek megh valtoja* [Come, Redeemer of the Peoples] and *Verbum supernum prodiens / Fellül az egből le iöven* [The Word from High Above], the Sanctus trope *Resonemus pariter / Zengjünk egyenlő szóval* [Let us Resound with Equal Sound], as well as the liturgical poem *Vox clara, ecce, intonat / Ime, tiszta szó hangicsal* [Hear the Sound of a Clear Voice] was first published in Kájoni's *Hymnary*. He transformed the *Aron veszszeje viragzik* [Aaron's Rod is a-Blooming] chant to fit its Csíksomlyó melody. It is assumed that Kájoni collected most hymns and sequences alive in the Franciscan, i. e. Roman liturgy and the Várad-Transylvania rite, presenting nearly all of them with rough translations, copied into his *Hymnary*. Kájoni slightly touched up his own translation of the texts as well as the versions already in currency within the Catholic devotion of the Csík and Gyergyó region, shortening certain verses before publishing them in his *Cantionale* printed in 1676. In the *Hymnary*, handwritten up until 1677, far more liturgical poems can be found than in the printed *Cantionale*. It may be surmised that Kájoni based his final selection on theological content, style, singability, or simply the locally prevalent liturgical or even paraliturgical practices, thus compiling a heavily cut collection to be printed at the Csíksomlyó press, which he had founded himself.

Translated by Boldizsár Fejérvári